

Nošnja kao sustav funkcija i poruka

(Petr Bogatyrev, *The Functions of Folk Costume in Moravian Slovakia, Approaches to Semiotics* 5. Mouton, The Hague 1972, str. 107)

Edicija »Approaches to Semiotics« u izdanju Moutona iz Haaga bez sumnje je jedna od najsuvremenijih i najkompetentnijih s područja antropoloških znanosti danas. S obzirom na to doima se gotovo neshvatljivim da je izdavač, uza svu dinamiku suvremenih semiotičkih istraživanja i produkcije njihovih rezultata, našao za shodno da objavi prvi put na jednom zapadnom jeziku ovo djelo, izdano u Slovačkoj pred gotovo 40 godina. Čini se, ipak, da nije pogriješio; apstrahiramo li žalosno dugi vremenski hijatus između slovačkog i engleskog izdanja, kažem žalosno jer je poruka ovoga djela bila u etnologiji decenijama praktički ignorirana. Bogatirjov je po svemu suvremen i aktualan, za mnoge vjerujem i avangardan. Kao da je tek sada došlo njegovo vrijeme. Zanimljivo je spomenuti da je iste godine (1971) prvi put izašao i ruski prijevod istog djela u knjizi **Voprosy teorij narodnogo iskusstva** (vidi prikaz — Gavazzi 1973, 394—396).

S drugog jednog aspekta posebnu vrijednost ovoj knjizi daje opširan predgovor Borisa Ogibenjina, u kojem je ocrtana, više idejno nego enciklopedijski, etnološka djelatnost Bogatirjova sve do najnovijeg doba. Zaustavimo se najprije na tomu. Po svom obrazovanju i prvobitnoj usmjerenosti Bogatirjov je bio lingvist, štoviše, jedan od najaktivnijih članova Praškog lingvističkog kruga, kao i suosnivač Moskovskog lingvističkog kruga (1915). Iz iste škole (praške), koja je, gradeći na de Saussureu, razvila teoriju strukturalne fonologije, potječu među ostalima Jakobson i Trubecki. Za nas etnologe oni nisu direktno relevantni, ali je njihova uloga, premda posredna, od nezaobilaznog

značenja za nastanak strukturalne antropologije. Govoreći o načinu kako ga je lingvistika inspirirala na taj revolucionarni potez u antropologiji, Lévi-Strauss kaže: »N. Trubecki, slavni utemeljitelj strukturalne lingvistike, ... sveo je strukturalnu metodu na četiri temeljne operacije. Prvo, strukturalna lingvistika prelazi s proučavanja **svjesnih** lingvističkih fenomena na proučavanje njihove **nesvjesne** infrastrukture, drugo, ona ne promatra termine kao samostalne pojave, polazeći u svojoj analizi od **odnosa** između termina, treće, ona uvodi koncepciju sistema, ... i konačno, strukturalna lingvistika ima za cilj otkrivanje općih zakona...« (Lévi-Strauss 1963, 33) Genetski gledano, strukturalna antropologija je zapravo teoretski pomak na liniji lingvistika — antropologija via Lévi-Strauss. Dovde je slika jasna i zaokružena. Stvar se, međutim, komplicira spoznajom da je još 1931. (više od dva decenija prije Lévi-Straussova članka **Strukturalna analiza u lingvistici i antropologiji**) u brat-slavskom časopisu »Slovenská miscellanea« objavljen članak Bogatirjova pod naslovom **Prispevek k strukturálni etnografii**, a 1935. u časopisu »Slovenske pohľady« **Funkčno-štrukturalna metoda a iné metody etnografie a folkloristiky**. Studija o funkciji nošnje u Moravskoj štampana je 1937. Podsjetimo uzgred da je termin etnografija za Bogatirjova (u skladu sa sovjetskom tradicijom) isto što i etnologija, odnosno u anglosaksonskom svijetu (s nekim nijansama razlike) antropologija. I ne samo terminološki, nego i u samoj srži koncepcije i pristupa strukturalna etnografija Bogatirjova gotovo je identična strukturalnoj antropologiji Lévi-Straussa. I jedan i drugi učinili su taj, premda s današnje perspektive sasvim logičan, zapravo pionirski i hrabri korak da kulturne pojave počnu promatrati na način na koji lingvist (prvenstveno fonolog) promatra jezične. Razlika je u tome što je Bogatirjov to učinio dva decenija ranije. Činjenica je također da to gotovo nitko na zapadu dosad nije znao i da će pojava ove knjige Bogatirjova na engleskom u mnogim glavama izazvati drastičnu reviziju predodžbi o nastanku ideja na kojima se razvila strukturalna antropologija. Ovaj slučaj po svoj prilici predstavlja etnološki primjer pojave, inače dobro poznate u znanosti, neovisnih otkrića. Bez obzira na to da li je njihova udaljenost prostorna ili vremenska ili oboje, »modele« takvih otkrića je uvijek isti — s jedne strane individualna kreativnost, a s druge više-manje zajednička teorijsko-empirijska osnova, dok sam atribut neovisnosti implicira nepostojanje direktnog kontakta ili razmjene informacija. I za Lévi-Straussa i za Bogatirjova spomenutu osnovu predstavljala je Praška škola strukturalne fonologije. Pretpostavimo li da nepostojanje kontakta među njima proizlazi iz jezičnog nerazumijevanja (čime slučaj ne prestaje biti anakronizam s obzirom na hijatus od puna dva decenija, i to u XX stoljeću), upravo se nameće pitanje o tome kakav je odnos prema Bogatirjovu imala i ima naša etnologija, odnosno etnologija kod Slavena uopće, gdje jezični problem u načelu ne postoji. Moje vlastito poznavanje etnologije drugih slavenskih naroda nedovoljno je za donošenje kompetentnih sudova, ali koliko znam, ovo je djelo Bogatirjova ostalo praktički ignorirano i nitko (s izuzetkom najnovijih semiotičkih istraživanja) nije učinio vidljivije korake na putu na koji je on ukazao. Za našu etnologiju to vrijedi u potpunosti. Tako smo zapravo suočeni s neobičnim paradoksom da smo mi, Slaveni, imali dostupnu na razumljivom nam jeziku utemeljenu metodu funkcionalne i strukturalne analize u vrijeme u koje Lévi-Strauss valjda još nije ni sanjao da će se baviti antropologijom,

pa ipak smo čekali da nas val s tim istim idejama zapljusne s druge strane nakon što je obišao sve obale zapada i već pomalo izgubio svoju snagu. Objašnjenje ove čudne indiferentnosti mislim da leži u tome što je u to vrijeme cvala jedna druga tradicija, utemeljena na Niederleu i Moszynskom, čiji je interes bio usmjeren ka historijskom, općeslavenskom. A kao da postoji neka zakonitost u prihvaćanju ideja i znanstvenom usmjerivanju. To je bilo vrijeme kada je historijsko istraživanje obećavalo obilne i konkretne rezultate, a osim toga, raditi sub specie panslavenske kulturne baštine davalo je, vjerujem, još i posebnu motivaciju. U svemu tome, izgleda, za Bogatirjova strukturalista (ili funkcionalista; on sam upotrebljava oba termina) nije bilo mjesta. Kao da je razmišljao ispred ili mimo svog vremena, a pogotovo ispred većine svojih slavenskih kolega.

A sada, pređimo na samo djelo. Naznačujući, u uvodu, znanstveni doseg ove studije, Bogatirjov je više nego skroman — cilj mu je, kaže, da tek baci nešto svjetla na opće teoretske probleme što ih postavlja funkcionalnost nošnje u dotičnoj regiji. Očito je, međutim, da je u približno istoj mjeri njegova analiza primjenjiva i na odjeću općenito. Bogatirjov dijeli nošnju na svakodnevnu (každodennyj kroj), blagdansku (sviatočnyj kroj), svečanu sviatočnyj kroj) i ritualnu (obradovyj kroj). Svakodnevna nošnja ima ove funkcije (poredane prema redu važnosti):

- 1) praktična (zaštita od hladnoće ili topline, prilagođena poslovima)
- 2) funkcija identifikacije socijalnog statusa ili klase
- 3) estetska
- 4) funkcija regionalne pripadnosti.

Kod blagdanske i svečane nošnje funkcije su poredane ovako:

- 1) blagdanska ili svečarska
- 2) estetska
- 3) obredna
- 4) funkcija regionalne ili nacionalne pripadnosti
- 5) funkcija identifikacije socijalnog statusa ili klase
- 6) praktična,

a kod ritualne na ovaj način:

- 1) ritualna
- 2) blagdanska
- 3) estetska
- 4) funkcija nacionalne ili regionalne pripadnosti
- 5) funkcija identifikacije socijalnog statusa ili klase
- 6) praktična (na pojedine dijelove nošnje ovo se ne mora odnositi).

Na temelju gornje analize ili kategorizacije Bogatirjov zaključuje da prelaskom sa svakodnevne na svečanu nošnju i dalje na ritualnu neke funkcije slabe, dok se druge pojačavaju, a javljaju se i neke sasvim nove. Smatram da gornju analizu i hijerarhiju funkcija ne moramo prihvatiti (niti ju je zacijelo Bogatirjov takvom smatrao) kao definitivnu i jedino točnu, nego prije kao ilustraciju strukturalističkog (u ovom slučaju strukturalno-funkcionalističkog) metodskog postupka. Evo kako je, u osnovnim stupnjevima, tu metodu formu-

lirao Lévi-Strauss (u nedostatku originala prisiljen sam citirati Leacha, koji citira Lévi-Straussa): »Metod koji smo usvojili sastoji se od sledećih operacija:

I. definisanja pojave koja se proučava kao odnosa između dvaju odnosno više termina, bilo stvarnih bilo pretpostavljenih

II. sastavljanja tabele mogućih permutacija između tih termina

III. uzimanja ove tabele kao opšteg predmeta analize, koja isključivo na tom nivou može ukazati na neophodne veze, pri čemu se empirijski fenomen razmatran na početku smatra jednom mogućom kombinacijom među ostalima...« (E. Lič, 1972, 30). Gornja Bogatirjovljeva analiza odgovara, dakle, približno, drugom stupnju Lévi-Straussove metode. Kompletan paradigmatski niz funkcija nošnje bio bi i veći. Uostalom, sam Bogatirjov spominje kasnije još i magijsku i erotsku funkciju. Takva tabela mogla bi otvoriti mogućnosti analitičkog istraživanja ne samo nošnje u cjelini nego i pojedinih njenih dijelova, u sinkronijskoj kao i dijakronijskoj perspektivi. U ovom procesu konfrontacije teorije s praksom, odnosno verifikacije preliminarnog modela, ispoljile bi se, međutim, i neke slabe strane Bogatirjovljeva načina analize i hijerarhizacije funkcija. To je u prvom redu pitanje jasno definiranih kriterija za razlučivanje pojedinih funkcija od drugih kao i za njihovu hijerarhizaciju. S ovim problemom Bogatirjov se nije ni pokušao uhvatiti ukoštac, tako da se ovoj kao i svakoj sličnoj shemi može prigovoriti da je više ili manje proizvoljna. Po kojem kriteriju, na primjer, možemo znati da li je estetska funkcija kod određene vrste nošnje na drugom ili na trećem mjestu i da li je istina da praktična funkcija prelaskom sa svakodnevnog na svečanu nošnju pada s prvog baš na posljednje mjesto ili na bilo koje drugo. Iz ovog prigovora logički izrasta i naredni, a on se odnosi na sam princip linearne hijerarhičnosti. Ne tvore li pojedine funkcije (ili grupe funkcija) nošnje različite razine koje se tek vrlo uvjetno mogu dovoditi u hijerarhijski odnos (ako se uopće mogu dovoditi), kao npr. praktična funkcija i funkcija identifikacije socijalnog statusa. S obzirom na to da je ovaj Bogatirjovljev rad preliminaran i uvodni za područje kojim se bavi, što je i eksplicitno rečeno, ovi prigovori i ne mogu biti u strogom smislu kritika, nego prije ukazivanje na mogućnosti daljeg razvoja i usavršavanja funkcionalno-strukturalne metode proučavanja odjeće. Možda jedina stvar koja se, po mom sudu, može smatrati propustom odnosi se na funkciju odjeće koja proizlazi iz seksualnog tabua. Bogatirjov govori doduše o erotskoj funkciji razmatrajući njen odnos prema estetskoj, ali ovaj specifični aspekt sasvim je izostavljen. Da je ova funkcija ne samo prisutna nego i daleko imperativnija od praktične, sasvim jasno ukazuju kupaći kostimi ili ljetna odjeća, kod koje je praktična funkcija često fiktivna.

No vratimo se Bogatirjovu i moravskoj nošnji. Nakon što je u samom početku iznio i obrazložio gornju hijerarhiju funkcija prema vrstama nošnje, u nekoliko narednih poglavlja Bogatirjov poblize razmatra svaku pojedinu funkciju uz opise primjera i ilustracije. Slijedi nekoliko općih poglavlja. Ono o međuzavisnosti forme i funkcije kod nošnje završava odlomkom koji, vjerujem, neće biti naodmet citirati u cjelini: »Budući da je nošnja sa svojim funkcijama samo dio sveopće strukture života koja se temelji na svjetonazoru, ekonomskom sistemu, itd., sasvim je nemoguće umjetno održavati jedan dio strukture kad se drugi potpuno mijenja. Stoga je uzaludno nastojati sačuvati neku

staru nošnju u bilo kojem obliku kada uvjeti opće strukture života ne idu tome u prilog. I, baš kao što su čuvari izvornosti poklekli u nastojanju da zaštite staru nošnju pred valom novih, jeftinijih gradskih proizvoda, kao i od novog narodnog ukusa, isto tako je promašeno čuvati 'tradicionalnu kulturu' kada sveopća struktura zahtijeva drugačije forme«. (94) »Sveopća struktura života« zapravo je kontekst izvan kojega je nemoguće razumjeti funkcije bilo koje kulturne pojave, pa tako i nošnje. Za Bogatirjova nošnja je mikrokozam u kojem se zrcale estetske, moralne i nacionalne vrednote onih koji je nose. Stoga je neophodno ispitati te vrednote i tada promatrati njihov izraz u funkcijama nošnje. Uporno nastojanje oko očuvanja čistoće djevojačke nošnje, što se očituje u zabrani neudatim majkama da je nose, prilično očito odražava stav ljudi u pogledu seksualne etike.

Na kraju Bogatirjov govori i o generalnoj funkciji ili strukturi funkcija, koja predstavlja organsku cjelinu i kao takva znači više no puki zbroj njenih dijelova. Promjena intenzivnosti ili potpun gubitak bilo koje pojedinačne funkcije, baš kao i pojavljivanje nove, neminovno izaziva promjenu u cjelokupnoj strukturi. Za usporedbu: »Struktura ispoljava karakteristike sistema. Ona se sastoji od nekoliko elemenata od kojih nijedan ne može biti podvrgnut promjeni a da time ne izazove promjenu u svim ostalim elementima.« (Lévi-Strauss 1963, 279) Ovaj princip duboko je relevantan i za problematiku mijene ili transformacije. Premda se osvrće na nju, i teoretski i u primjerima, čini se ipak da strukturalno-funkcionalna metoda Bogatirjova pruža, upravo na ovom specifičnom području, daleko veće mogućnosti no što ih je on sam iskoristio. Dopustiti ću sebi jedan mali ekskurs. Pretpostavimo (sasvim neobavezno, kao radnu hipotezu) da svaku pojavu materijalne kulture možemo odrediti s tri parametra — funkcija, struktura i supstancija. Kod nošnje supstancija je materijal, strukturu možemo uvjetno izjednačiti s formom — oblici pojedinih elemenata i njihov odnos, a pojam funkcije odgovara onom Bogatirjova. Transformacijska analiza koja bi imala za cilj analizirati proces bilo kakve promjene, bilo kojeg dijela nošnje ili nošnje u cjelini, morala bi zadani predmet promatrati na tri razine — razini funkcije, strukture i supstancije, i konstatirati što je na svakoj od tih razina ostalo a što se izgubilo u toku vremenskog perioda u kojem se odvijao proces mijene i na čijim su krajnjim točkama (početnoj i završnoj u danom odsječku vremena) izvršene opservacije. Primarni instrument transformacijske analize funkcija bio bi paradigmatički niz svih mogućih funkcija nošnje, kod supstancije također — svi materijali koji dolaze u obzir, a isto vrijedi i za strukturalni aspekt. Pretpostavimo da od 10 mogućih funkcija nošnje (a—j) nošnja X u određenom vremenu sadrži funkcije a, b, d, g. Ta ista nošnja, označimo je sada sa X_1 , nakon vremena delta t pretpostavimo da ima funkcije a, b, c, h, j. To znači da su određene funkcije nestale, druge perzistiraju dok su se treće pojavile kao nove. Ovu promjenu potrebno je tada dovesti u vezu s onima na druge dvije razine i uspostaviti korelacije. Tada bi tek izašle na površinu konkretne veze između pojedinih razina, ili da se izrazim u terminima Bogatirjova, između pojedinih funkcija i pojedinih formi. Za generalizaciju zaključaka potreban je naprosto dovoljno velik uzorak.

Sa sebi svojstvenom skromnošću, odričući ovoj knjizi bilo kakve veće ambicije, Bogatirjov završava studiju o nošnji pledirajući za uvođenje funkcionalističke umjesto »stare etnografske metode«. No, priča još nije gotova. Po-

malo neuobičajeno, knjiga ima u obliku postskriptuma još jedno poglavlje, i to ne baš zanemarivo. Naslov mu je **Strukturalno-funkcionalna metoda u proučavanju seoskih zgrada, gospodarskog oruđa i drugih predmeta materijalne kulture, kao i folklor (magije, usmenih pripovijedaka, pjesama, zaklinjanja)**. Ovdje Bogatirjev nastupa više kao pedagog nego strogi znanstvenik koji obznanjuje svoja otkrića. Kratkim primjerima iz svake od gornjih grupa kulturnih pojava nastoji ukazati na mogućnost primjene istog metodološkog postupka, funkcionalne analize, koji je ranije egzemplificirao na predmetu nošnje. Zaustavimo se sada trenutak na kući. Ako nošnju možemo tretirati kao »mikrokozam u kojem se zrcale estetske, moralne i nacionalne vrednote«, u kolikoj tek mjeni to predstavlja ljudsko obitavalište! Posve funkcionalistički gledano, na kući možemo promatrati gotovo iste funkcije koje se ispoljavaju i u nošnji — praktična, estetska, magijska, funkcija regionalne pripadnosti, itd., a njihov broj i redoslijed važnosti varira od prostorije do prostorije. Premda Bogatirjev o tome izričito ne govori, na njegovu se metodu posve logično, gotovo mehaničkom privlačnošću, nadovezuju i strukturalna i semiotička analiza, koje, pogotovo kad se radi o prostoru i njegovoj organizaciji, otvaraju još daleko šire mogućnosti spoznaje od samog funkcionalizma. Organizacija prostora i objekata u njemu predstavlja sasvim određeni jezik, kojim se u suvremenoj civilizaciji jednako kao i u primitivnim zajednicama, neverbalno prenose poruke od ključnog značenja za društveni život i za psihu pojedinca. Prisutan je tu i niz drugih momenata, sve do same filozofije prostora, u koju, međutim, sada ne možemo ulaziti. Prepustimo stoga završnu riječ Bogatirjevu: »U ovih nekoliko paragrafa pokušao sam ukazati na velike mogućnosti koje mogu proizaći iz funkcionalnog i strukturalnog proučavanja raznih područja etnografije. Pred nama leži djevičansko tlo koje očekuje svog orača.« (105)

Citirana literatura

Lič, Edmund

— **Klod Levi-Stros**, izd. »Duga«, Biblioteka XX vek, Beograd 1972.

Lévi-Strauss, Claude

— **Structural Anthropology**, Penguin Books 1963.

Gavazzi, Milovan

— **P. G. Bogatyrev, Voprosy teorii narodnogo iskusstva** (prikaz knjige u »Narodna umjetnost« X, 1973, 394—396)